

بررسی نقش گردشگری روستایی در خلق فرصت‌های اقتصادی؛ مطالعه روستاهای منطقه ماسوله

پرویز رفیعی شاد

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی گرایش توسعه اجتماعی- روستایی، گروه علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم

انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

ایمیل: rafieeshadparviz@gmail.com

ولی اله رستمعلی زاده

دانشیار، گروه مهاجرت و شهرنشینی، موسسه تحقیقات جمعیت کشور، تهران، ایران

ایمیل: v.rostamalizadeh@nipr.ac.ir

خدیجه ذوالقدر

استادیار، گروه علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران،

ایران

ایمیل: kzolghadr@iau.ir

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل نقش گردشگری روستایی در ایجاد فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی در منطقه تاریخی ماسوله انجام شد. گردشگری، به عنوان یکی از صنایع راهبردی و چندبعدی، تأثیرات قابل توجهی بر توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی جوامع محلی دارد. ماسوله با معماری پلکانی منحصربه‌فرد، بافت سنتی و جاذبه‌های فرهنگی، طی دهه‌های اخیر به مقصدی محبوب برای گردشگران داخلی و خارجی تبدیل شده و زمینه‌های اشتغال و فعالیت‌های اقتصادی جدیدی برای ساکنان محلی فراهم آورده است. در این پژوهش، داده‌های کیفی از طریق مصاحبه‌های فردی و گروهی با ۱۵ نفر از فعالان محلی، مسئولان و کارآفرینان حوزه گردشگری گردآوری شد و با استفاده از روش تحلیل مضمون بررسی گردید. نتایج نشان داد که گردشگری در ماسوله فراتر از یک منبع درآمدی مقطعی عمل می‌کند و موجب تقویت معیشت ساکنان، کاهش مهاجرت، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی و ارتقای سرمایه اجتماعی شده است. به‌ویژه توانمندسازی زنان و جوانان، مشارکت فعال در کسب‌وکارهای گردشگری و تقویت اعتماد و همکاری جمعی، از جمله پیامدهای شاخص توسعه گردشگری در این منطقه است. یافته‌ها همچنین حاکی از آن است که گردشگری توانسته الگوی اشتغال ارگانیک و مبتنی بر ظرفیت‌های بومی ایجاد کند و ساختار معیشتی سنتی مبتنی بر کشاورزی و خدمات محدود را به سمت اقتصاد خدماتی و پایدار سوق دهد.

تحلیل نظری پژوهش بر اساس چارچوب‌های نوسازی، توسعه پایدار، نظریه وابستگی، سرمایه اجتماعی، توانمندسازی، توسعه درون‌زا و مشارکت محلی انجام شد و نشان داد که موفقیت گردشگری مستلزم مدیریت بومی، حفاظت از منابع فرهنگی و طبیعی و برنامه‌ریزی مشارکتی است. این مطالعه تأکید می‌کند که توسعه گردشگری باید با رعایت ظرفیت محیطی، حفظ هویت فرهنگی و تقویت ساختار نهادی محلی هدایت شود تا از پیامدهای منفی مانند استحاله فرهنگی، نابرابری و آسیب‌های اجتماعی جلوگیری گردد. در نهایت، پژوهش بر ضرورت تدوین راهبردهای هوشمند، سیاست‌گذاری مشارکتی و سنجش مستمر پایداری در مدیریت گردشگری ماسوله تأکید دارد.

واژگان کلیدی: گردشگری روستایی، اشتغال‌زایی، توسعه پایدار، ماسوله، توانمندسازی، مشارکت محلی.

مقدمه و بیان مسأله

گردشگری در دهه‌های اخیر به یکی از بزرگ‌ترین و پویاترین صنایع جهان تبدیل شده است و نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد اقتصادی، ایجاد اشتغال و افزایش درآمد ملی کشورها ایفا می‌کند. طبق گزارش‌های بین‌المللی، این صنعت سهم قابل توجهی از تولید ناخالص داخلی جهانی را به خود اختصاص داده و میلیون‌ها فرصت شغلی مستقیم و غیرمستقیم ایجاد کرده است. پویایی و گستردگی گردشگری موجب شده است که این بخش به یکی از ارکان اصلی اقتصاد جهانی تبدیل شود (شورای جهانی سفر و گردشگری^۱، ۲۰۲۵).

ماهیت چندبعدی گردشگری باعث شده است که این صنعت به عوامل متعددی همچون حمل‌ونقل، زیرساخت‌ها، خدمات، روابط اجتماعی و محیط‌زیست وابسته باشد. همین ویژگی میان‌رشته‌ای، گردشگری را به پدیده‌ای پیچیده تبدیل کرده که تحلیل آن نیازمند رویکردهای تلفیقی در حوزه‌های جغرافیا، اقتصاد، جامعه‌شناسی و برنامه‌ریزی فضایی است (بانک جهانی^۲، ۲۰۲۵).

از دیدگاه جغرافی‌دانان، گردشگری صرفاً یک فعالیت اقتصادی یا تفریحی نیست، بلکه پدیده‌ای فضایی، اجتماعی و فرهنگی است که با مکان، محیط‌زیست و الگوهای تعامل انسانی پیوندی عمیق دارد. تمایز میان گردشگری مبتنی بر فراغت و گردشگری کاری نشان می‌دهد که شناخت انگیزه‌های سفر و مفهوم فراغت نقش اساسی در تحلیل صحیح تحولات گردشگری دارد (هال و پیچ^۳، ۲۰۱۴).

در سطح جوامع محلی، گردشگری می‌تواند نقشی دوگانه ایفا کند؛ از یک سو عاملی برای توسعه اقتصادی، بهبود معیشت و تقویت سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود و از سوی دیگر ممکن است موجب تغییرات فرهنگی، فشار بر منابع طبیعی و دگرگونی ساختارهای اجتماعی شود. از این رو، مدیریت آگاهانه و مشارکتی گردشگری در مقیاس محلی اهمیت ویژه‌ای دارد (سازمان بین‌المللی کار^۴، ۲۰۱۶).

شهر ماسوله در استان گیلان نمونه‌ای موفق از بهره‌گیری از ظرفیت‌های گردشگری برای توسعه محلی به شمار می‌رود. معماری پلکانی، بافت تاریخی و جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی این شهر موجب جذب گردشگران داخلی و خارجی شده است. توسعه گردشگری در ماسوله نه تنها به ایجاد اشتغال و رونق صنایع دستی محلی کمک کرده، بلکه مشارکت اجتماعی ساکنان، به‌ویژه زنان و جوانان، را در فرآیندهای توسعه‌ای افزایش داده است.

ناکامی بسیاری از راهبردهای کلاسیک توسعه روستایی سبب شد تا برنامه‌ریزان به دنبال الگوهای جدید و پایدار توسعه باشند. با طرح مفهوم توسعه پایدار از دهه ۱۹۷۰ به بعد، گردشگری به‌عنوان یکی از راهبردهای قابل دوام

1 . World Travel & Tourism Council

2 . World Bank

3 . Hall & Page

4 . International Labour Organization

برای توسعه مناطق روستایی و کمتر توسعه یافته مطرح شد؛ راهبردی که می‌تواند همزمان به رشد اقتصادی، حفاظت از محیط‌زیست و تقویت ساختارهای اجتماعی کمک کند (کمیسون برانتلند^۱، ۱۹۸۷). گسترش گردشگری انبوه و پیامدهای منفی آن بر محیط‌زیست و جوامع انسانی موجب شد تا در دهه ۱۹۹۰، موضوع پایداری گردشگری در سطح بین‌المللی مورد توجه قرار گیرد. کنفرانس ریو در سال ۱۹۹۲ و سایر نشست‌های بین‌المللی بر ضرورت ادغام اصول پایداری در برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری تأکید کردند (سازمان ملل متحد، ۱۹۹۲).

در نتیجه این تحولات، استفاده از روش‌های علمی برای سنجش، ارزیابی و پایش میزان تحقق توسعه پایدار در گردشگری گسترش یافت. شاخص‌ها و مدل‌های ارزیابی پایداری گردشگری به سیاست‌گذاران این امکان را داد تا تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی گردشگری را به صورت نظام‌مند بررسی و مدیریت کنند. امروزه گردشگری به‌ویژه در مناطق روستایی و بکر، به بستری مهم برای تحقق اهداف توسعه پایدار تبدیل شده است. این صنعت می‌تواند همزمان موجب توسعه اقتصادی و اجتماعی و حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی شود؛ با این شرط که مدیریت هوشمندانه و مشارکت فعال جوامع محلی در تمامی مراحل برنامه‌ریزی و اجرا لحاظ گردد، زیرا بدون مشارکت ساکنان محلی، توسعه گردشگری دیر یا زود به ناپایداری خواهد انجامید.

بر این اساس، مسئله اصلی در حوزه گردشگری نه صرفاً گسترش کمی آن، بلکه چگونگی هدایت این گسترش به سوی الگوهای پایدار، مسئولانه و مبتنی بر ظرفیت‌های بومی است. تجربه‌های جهانی نشان می‌دهد که توسعه گردشگری انبوه، اگرچه در کوتاه‌مدت می‌تواند موجب افزایش درآمد و رونق اقتصادی شود، اما در بلندمدت پیامدهای نامطلوبی همچون تخریب و فرسایش محیط‌زیست، تجاری‌سازی افراطی فرهنگ محلی، تضعیف هویت بومی و شکل‌گیری شکاف‌های اجتماعی را به دنبال دارد. از این رو، برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و پژوهشگران ناگزیرند با تدوین سیاست‌های هوشمندانه، طراحی ابزارهای ارزیابی و به‌کارگیری الگوهای عملیاتی مناسب، مسیر توسعه گردشگری را به گونه‌ای هدایت کنند که منافع اقتصادی آن با حفاظت از محیط‌زیست، صیانت از فرهنگ محلی و ارتقای سرمایه اجتماعی در تعادل باشد. این رویکرد به‌ویژه در مناطقی چون ماسوله اهمیت دوچندان دارد؛ چراکه این شهر، افزون بر آنکه یک مقصد گردشگری شاخص با معماری پلکانی و فرهنگ منحصربه‌فرد است، نمونه‌ای زنده از ظرفیت‌های گردشگری پایدار در تقویت هویت محلی، ایجاد فرصت‌های اقتصادی بومی و برقراری توازن میان توسعه و حفاظت به شمار می‌آید.

بر این مبنا، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال اصلی است که گردشگری چگونه بر خلق فرصت‌های اقتصادی و اشتغال ارگانیک و گسترش بازارهای محلی در منطقه ماسوله تأثیر گذاشته است؟ در راستای تبیین دقیق‌تر این مسئله، سؤالات فرعی پژوهش عبارت‌اند از: نخست، توسعه گردشگری چه نقشی در ارتقای رفاه اقتصادی و اجتماعی

ساکنان ماسوله و روستاهای پیرامونی ایفا کرده است؟ دوم، گردشگری چگونه موجب گسترش بازارهای محلی، افزایش درآمد و تنوع بخشی به مشاغل در ماسوله شده است؟ سوم، توسعه گردشگری چه تأثیری بر ایجاد و تقویت فرصت های اشتغال ارگانیک برای بانوان روستایی در ماسوله داشته است؟ و در نهایت، چه چالش ها و فرصت های اجتماعی و فرهنگی در فرآیند توسعه گردشگری ماسوله پدید آمده و این عوامل چگونه بر پایداری توسعه روستایی اثر گذاشته اند؟

ادبیات تحقیق

گردشگری روستایی به عنوان یکی از مهم ترین اشکال گردشگری جایگزین، در دهه های اخیر توجه پژوهشگران و سیاست گذاران توسعه را به خود جلب کرده است. این نوع گردشگری به دلیل اتکا بر منابع محلی، مقیاس کوچک فعالیت ها و پیوند نزدیک با معیشت روستایی، ظرفیت بالایی برای کمک به توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق روستایی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه دارد. بسیاری از مطالعات نشان می دهند که گردشگری روستایی می تواند به عنوان ابزاری مؤثر برای کاهش فقر، جلوگیری از مهاجرت روستاییان و ایجاد اشتغال محلی عمل کند، زیرا فرصت های شغلی آن اغلب نیازمند مهارت های پیچیده و سرمایه گذاری کلان نیست و با توانمندی های بومی سازگار است (شارپلی^۱، ۲۰۰۲؛ لان^۲، ۱۹۹۴).

یکی از مهم ترین کارکردهای گردشگری روستایی، ایجاد اشتغال برای گروه های کم مهارت و بومی است. فعالیت هایی مانند ارائه خدمات اقامتی، تهیه و فروش غذاهای محلی، صنایع دستی، راهنمایی گردشگران و خرده فروشی محصولات روستایی، امکان مشارکت مستقیم روستاییان را در فرآیندهای اقتصادی فراهم می کند. این ویژگی باعث می شود گردشگری روستایی به ویژه در کشورهای کمتر توسعه یافته که با محدودیت فرصت های شغلی مواجه اند، به منبعی قابل اتکا برای ایجاد درآمد جانبی و تکمیل معیشت کشاورزی تبدیل شود (سازمان جهانی گردشگری^۳، ۲۰۲۳).

از منظر اقتصادی، گردشگری روستایی به عنوان بخشی رو به رشد، دارای ریسک کمتر و انعطاف پذیری بیشتر نسبت به بسیاری از فعالیت های اقتصادی دیگر است. کوچک بودن مقیاس طرح ها، استفاده از منابع محلی و هزینه های پایین سرمایه گذاری اولیه موجب می شود که این نوع گردشگری در مقایسه با گردشگری انبوه یا صنعتی، پایداری بیشتری داشته باشد. پژوهش ها نشان می دهد که گردشگری روستایی می تواند موجب رشد اقتصادی، تنوع بخشی به ساختار اشتغال، پویایی تجارت محلی و تقویت اقتصاد منطقه ای شود (سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۴، ۲۰۲۰).

1 . Sharpley

2 . Lane

3 . UNWTO

4 . OECD

گردشگری روستایی همچنین نقشی اساسی در تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی ایفا می‌کند. وابستگی صرف به کشاورزی، روستاها را در برابر نوسانات اقلیمی، بازار و سیاست‌های اقتصادی آسیب‌پذیر می‌سازد. در این شرایط، گردشگری روستایی با ایجاد منابع درآمدی مکمل، ثبات اقتصادی بیشتری برای خانوارهای روستایی فراهم می‌آورد و امکان استفاده چندمنظوره از زمین، فرهنگ و میراث محلی را مهیا می‌کند (اسکونز^۱، ۱۹۹۸).

در بسیاری از کشورها، گردشگری روستایی ارتباط نزدیکی با سیاست‌های توسعه کشاورزی و حفاظت محیط‌زیست دارد. این نوع گردشگری اغلب به حفظ چشم‌اندازهای کشاورزی، شیوه‌های سنتی تولید و فرهنگ روستایی کمک می‌کند و می‌تواند ابزاری برای صیانت از میراث طبیعی و فرهنگی باشد. در این چارچوب، گردشگری روستایی نه تنها یک فعالیت اقتصادی، بلکه سازوکاری برای توسعه متوازن و حفاظت از هویت روستایی تلقی می‌شود.

سازمان جهانی گردشگری^۲ (۲۰۲۳) گردشگری روستایی را مجموعه‌ای از فعالیت‌ها، خدمات و اشکال میهمان‌نوازی می‌داند که توسط ساکنان روستاها، به‌ویژه کشاورزان، با هدف جذب گردشگر و ایجاد درآمد جانبی انجام می‌شود. از دید این سازمان، اهداف کلان توسعه گردشگری روستایی شامل افزایش اشتغال، به‌ویژه برای جوانان و زنان، افزایش درآمدهای محلی و ارزی، تقویت همبستگی اجتماعی، حفاظت از منابع فرهنگی و زیست‌محیطی و تحقق توسعه پایدار در نواحی روستایی است.

گردشگری روستایی مبتنی بر مشارکت اجتماعی، با تعریفی خاص از توسعه همراه است. در این رویکرد، توسعه صرفاً به اجرای یک پروژه یا افزایش شاخص‌های اقتصادی محدود نمی‌شود، بلکه فرآیندی اجتماعی تلقی می‌گردد که در آن ظرفیت‌های انسانی و نهادی جامعه محلی تقویت می‌شود. ایجاد رهبری محلی، تقویت روحیه کارآفرینی، افزایش توان عمل جمعی و ارتقای سرمایه اجتماعی از جمله دستاوردهای این نوع توسعه است (توسان^۳، ۲۰۰۰). در چارچوب **نظریه نوسازی**، توسعه به‌عنوان فرآیندی خطی و مرحله‌ای در نظر گرفته می‌شود که طی آن جوامع سنتی با گذار به سمت صنعتی‌شدن، آموزش و خدمات نوین به توسعه دست می‌یابند. بر اساس این دیدگاه، ورود سرمایه، فناوری و تغییر در ارزش‌ها و سبک زندگی، پیش‌شرط توسعه است (روستو^۴، ۲۰۱۲). گسترش گردشگری در برخی مناطق روستایی، از جمله ماسوله، با تغییر الگوی معیشت از فعالیت‌های سنتی به خدمات گردشگری، با این منطق نظری همخوانی دارد.

در مقابل، **نظریه توسعه پایدار** بر ضرورت ایجاد توازن میان ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی توسعه تأکید می‌کند. این نظریه که در گزارش «آینده مشترک ما» مطرح شد، توسعه‌ای را مطلوب می‌داند که نیازهای نسل کنونی را بدون به خطر انداختن توان نسل‌های آینده برآورده سازد. در حوزه گردشگری روستایی، این دیدگاه

1 . Scoones

2 . UNWTO

3 . Tosun

4 . Rostow

بر حفاظت از منابع طبیعی، حفظ فرهنگ بومی و عدالت اجتماعی در کنار رشد اقتصادی تأکید دارد (کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه^۱، ۱۹۸۷).

نظریه توانمندسازی یکی دیگر از چارچوب‌های مهم در تحلیل آثار گردشگری روستایی است. توانمندسازی به معنای افزایش کنترل افراد و گروه‌ها بر تصمیمات و منابع مؤثر بر زندگی‌شان است. اشتغال در بخش گردشگری می‌تواند از طریق افزایش مهارت‌ها، اعتمادبه‌نفس، درآمد و مشارکت اجتماعی، به توانمندسازی فردی و جمعی روستاییان، به‌ویژه زنان و جوانان، منجر شود (زیممرمن^۲، ۲۰۰۰).

نظریه گردشگری پایدار روستایی ترکیبی از اصول توسعه پایدار، مشارکت محلی و بهره‌برداری متعادل از منابع است. این نظریه بر آن است که گردشگری باید در چارچوب ظرفیت‌های محیطی و اجتماعی توسعه یابد تا همزمان اشتغال‌زا، درآمدزا و حافظ میراث طبیعی و فرهنگی باشد (شارپلی، ۲۰۰۲).

در نهایت، رویکرد توسعه درون‌زا و معیشت پایدار بر استفاده از منابع، دانش و فرهنگ بومی به‌عنوان پایه‌های اصلی توسعه تأکید دارند. در این رویکردها، گردشگری روستایی به‌عنوان ابزاری برای تنوع‌بخشی معیشت، افزایش تاب‌آوری اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری روستاها در برابر بحران‌های اقتصادی و محیطی تلقی می‌شود (ری^۳، ۱۹۹۹؛ اسکونز، ۱۹۹۸).

پیشینه تحقیق

گردشگری روستایی به‌عنوان یک عامل مهم توسعه اجتماعی و اقتصادی در جوامع محلی مطرح است و می‌تواند موجب افزایش اشتغال، درآمد و حفظ فرهنگ محلی شود (امامی و همکاران، ۱۴۰۴). این نوع گردشگری، با بهره‌گیری از منابع طبیعی، فرهنگ محلی و صنایع دستی، فرصت‌های اقتصادی جدید برای ساکنان روستا ایجاد کرده و نقش مؤثری در توانمندسازی زنان و جوانان دارد (باقری و همکاران، ۱۴۰۴). علاوه بر این، گردشگری خلاق روستایی با تمرکز بر نوآوری و فعالیت‌های فرهنگی-اقتصادی، موجب تقویت ارتباط بین جامعه محلی و گردشگران شده و می‌تواند الگویی پایدار برای توسعه منطقه‌ای ارائه دهد (سلطانی و گودرزی، ۱۴۰۳). مطالعات اخیر نشان می‌دهند که ارزیابی ریسک و آسیب‌پذیری مقاصد گردشگری در برابر مخاطرات طبیعی، مانند سیل، برای مدیریت پایدار ضروری است (صادقی و حاصلی، ۱۴۰۴). از سوی دیگر، توسعه گردشگری مبتنی بر ارزش‌های محلی، به ویژه غذاهای محلی، باعث تقویت هویت فرهنگی و اشتغال‌زایی در روستاها شده است (جوان جمعه‌پور، ۱۴۰۴). همچنین، گردشگری روستایی با محوریت بازاریابی و مدیریت منابع فرهنگی و طبیعی، می‌تواند توسعه پایدار اقتصادی و اجتماعی را تحقق بخشد (جوان و جمینی، ۱۴۰۴).

1. WCED

2. Zimmerman

3. Ray

کارآفرینی گردشگری در مناطق روستایی نیز به عنوان عامل اصلی اشتغالزایی شناخته شده و از طریق ایجاد کسب‌وکارهای کوچک و صنایع دستی، موجب افزایش درآمد خانواده‌ها می‌شود (شاهی و همکاران، ۱۴۰۴). مطالعات تجربی نشان می‌دهند که سازگاری با تغییرات محیطی و اجتماعی، مانند بحران‌های بهداشتی، نیز از مؤلفه‌های کلیدی موفقیت گردشگری پایدار در روستاها است (شمس‌الدینی و صادقی، ۱۴۰۴).

در نتیجه، گردشگری روستایی نه تنها منبع درآمد و اشتغال است، بلکه بستر تقویت سرمایه اجتماعی، توانمندسازی جامعه محلی و حفظ هویت فرهنگی مناطق روستایی را فراهم می‌آورد (باقری و همکاران، ۱۴۰۴؛ امامی و همکاران، ۱۴۰۴). گردشگری روستایی به عنوان ابزاری کارآمد برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع محلی شناخته می‌شود. این پدیده با ایجاد فرصت‌های شغلی و کارآفرینی، ارتقای مهارت‌ها و توانمندسازی زنان و جوانان، موجب افزایش رفاه اقتصادی خانواده‌ها و حفظ هویت فرهنگی روستاها می‌شود (باقری و همکاران، ۱۴۰۴؛ امامی و همکاران، ۱۴۰۴). همچنین، بهره‌گیری از نوآوری، گردشگری خلاق و بازاریابی مؤثر، باعث تعامل مثبت بین جامعه محلی و گردشگران شده و پایه‌ای برای توسعه پایدار فراهم می‌آورد (سلطانی و گودرزی، ۱۴۰۳؛ جوان داوود جمینی، ۱۴۰۴).

مطالعات نشان می‌دهند که مدیریت ریسک و سازگاری با بحران‌های طبیعی و اجتماعی، مانند سیل و بیماری‌ها، از مؤلفه‌های کلیدی موفقیت گردشگری پایدار در مناطق روستایی است (صادقی و حاصلی، ۱۴۰۴؛ شمس‌الدینی و صادقی، ۱۴۰۴). به طور کلی، گردشگری روستایی با تقویت سرمایه اجتماعی، توسعه فرهنگی و اقتصادی و ایجاد همبستگی بین ساکنان، توانسته است الگوی مناسبی برای توسعه پایدار جوامع روستایی در ایران ارائه دهد (امامی و همکاران، ۱۴۰۴).

پراینتو و همکاران^۱ (۲۰۲۴). نقش سرمایه اجتماعی شامل شبکه‌های اجتماعی، هنجارها و اعتماد را در توسعه گردشگری پایدار اندونزی بررسی کردند و نشان دادند که این سرمایه اجتماعی محرک مهمی برای توسعه گردشگری پایدار است. پریاتموکو^۲ و همکاران (۲۰۲۳) پیچیدگی کسب‌وکارهای گردشگری روستایی را تحلیل کردند و اهمیت ابعاد پایداری، مشارکت و کاهش بحران را برجسته کردند. اوتامی^۳ و همکاران (۲۰۲۳) عوامل موفقیت کارآفرینی گردشگری روستایی را شناسایی کردند و ده عامل مؤثر در موفقیت دهکده گردشگری پایدار را در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی ارائه دادند. وانگ و لو^۴ (۲۰۲۵). نیز تأثیرات فرهنگی و اجتماعی توسعه گردشگری روستایی در روستای تانجونگ را بررسی کردند و نشان دادند که گردشگری باعث توانمندسازی

1. Prayitno

2. Priatmoko

3. Utami

4. Wang & Lu

جامعه، احیای فرهنگ و هنرهای محلی و افزایش مشارکت زنان می‌شود، هرچند چالش‌هایی در مدیریت و توزیع سود اقتصادی وجود دارد.

در یک نگاه کلی، این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که سرمایه اجتماعی، کارآفرینی و شناخت نیروهای محرکه (بازار، پایداری، بحران و مشارکت) از عوامل بنیادین در موفقیت گردشگری روستایی پایدار هستند.

روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کیفی بوده و داده‌های آن از طریق مصاحبه‌های فردی و گروهی جمع‌آوری شده است. جامعه آماری مطالعه شامل خانوارهای روستایی ماسوله و همچنین کارشناسان و مسئولان محلی حوزه گردشگری و امور روستایی است. نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام شد و در نهایت ۱۵ نفر از مشارکت‌کنندگان شامل کارآفرینان، فعالان و صاحبان کسب‌وکارهای محلی ماسوله و نیز مسئولان و کارشناسان بخش گردشگری و امور روستایی مورد مصاحبه قرار گرفتند.

روستای ماسوله در بخش سردار جنگل شهرستان فومن، استان گیلان واقع شده و با ارتفاع تقریبی ۱۰۵۰ متر از سطح دریا و قرارگیری در دامنه رشته‌کوه‌های البرز، و با فاصله حدود ۶۰ کیلومتری جنوب‌غربی رشت، یکی از مقاصد جذاب گردشگری منطقه محسوب می‌شود. این ویژگی‌ها، زمینه‌ساز فعالیت‌های اقتصادی و گردشگری متنوع برای ساکنان محلی است.

برای تحلیل داده‌های کیفی، از روش تحلیل مضمون استفاده شد. تحلیل مضمون یک رویکرد سیستماتیک در روش‌های پژوهش کیفی است که بر شناسایی، تحلیل و تفسیر الگوهای معنایی داده‌ها تمرکز دارد. در این روش، مضمون به عنوان واحد کلیدی تحلیل در نظر گرفته می‌شود و معنای خاصی را از کلمات، جملات یا پاراگراف‌ها استخراج می‌کند. هر جمله ممکن است چند مضمون داشته باشد و یا چند پاراگراف تنها یک مضمون را بیان کنند. تحلیل مضمون به پژوهشگران امکان می‌دهد تا الگوهای تکرارشونده و معنادار در داده‌های کیفی را شناسایی و تفسیر کنند و برخلاف تحلیل محتوا، تمرکز آن بر کیفیت و معنا است، نه صرفاً شمارش کمی عناصر متنی.

این روش یکی از ابزارهای پایه و انعطاف‌پذیر تحلیل‌های کیفی به شمار می‌رود و یادگیری آن، مهارت‌های اساسی لازم برای بسیاری از تحلیل‌های کیفی را فراهم می‌کند. کدگذاری در تحلیل مضمون نیز به عنوان فرآیند پیش‌نیاز تحلیل‌های پیچیده‌تر در پژوهش‌های کیفی شناخته می‌شود و به محقق امکان می‌دهد ساختار مفهومی داده‌ها را به شکل منسجم استخراج نماید (براون و کلارک، ۲۰۰۶).

یافته‌های تحقیق

یافته‌های این پژوهش حاصل تحلیل کیفی داده‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه‌های عمیق با ساکنان محلی، فعالان اقتصادی، زنان شاغل در صنایع‌دستی و خدمات گردشگری، و مطلعان کلیدی منطقه ماسوله و روستاهای پیرامونی است. تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از رویکرد تحلیل مضمون انجام شد و در فرآیندی نظام‌مند، مفاهیم اولیه، تم‌های فرعی و در نهایت تم اصلی استخراج گردید. نتایج نشان می‌دهد که گردشگری در ماسوله پدیده‌ای چندبعدی است که هم‌زمان ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فضایی توسعه روستایی را تحت تأثیر قرار داده است. بر اساس تحلیل داده‌ها، سه مقوله اصلی شامل «رفاه، توسعه گردشگری و خلق فرصت‌های اقتصادی»، «بازار و گسترش درآمد» و «خلق فرصت‌های اشتغال ارگانیک بانوان» شناسایی شد که همگی ذیل محور کلان «بازار و خلق فرصت‌های ارگانیک» قابل تبیین هستند.

۱. رفاه، توسعه گردشگری و خلق فرصت‌های اقتصادی (پاسخ به سؤال فرعی اول)

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در ماسوله نقش بنیادینی در ارتقای رفاه اقتصادی و اجتماعی ساکنان محلی و روستاهای پیرامونی ایفا کرده است. از منظر مشارکت‌کنندگان، گردشگری به مهم‌ترین منبع درآمد و عامل پایداری معیشت خانوارها تبدیل شده است. ورود گردشگران داخلی و خارجی موجب افزایش تقاضا برای خدمات مختلفی همچون قهوه‌خانه‌ها، رستوران‌ها، اقامتگاه‌ها و فروشگاه‌های صنایع‌دستی شده و این امر به رونق فعالیت‌های اقتصادی محلی انجامیده است. افزایش تقاضا به‌طور مستقیم نیاز به نیروی کار را افزایش داده و فرصت‌های شغلی جدیدی برای ساکنان محلی فراهم کرده است.

در این زمینه، مصاحبه‌شونده شماره ۱ بیان می‌کند:

«توسعه گردشگری در اشتغال و کارآفرینی روستاهای ماسوله خیلی مؤثر است، چون وقتی گردشگر می‌آید مشتری زیاد می‌شود. مثلاً برای رفع خستگی به قهوه‌خانه می‌آیند و با خوردن چای و غذا کار ما رونق می‌گیرد. هرچه گردشگر بیشتر شود، ما هم نیاز به کارگر بیشتری داریم و این خودش اشتغال ایجاد می‌کند.»

بسیاری از مشارکت‌کنندگان بر این باورند که اگر گردشگری در ماسوله وجود نداشت، بسیاری از صنوف و مشاغل فعلی اساساً شکل نمی‌گرفت. مصاحبه‌شونده شماره ۱۰ در این باره می‌گوید:

«اگر گردشگر به ماسوله نیاید، دلیلی برای این همه مغازه صنایع‌دستی، شیرینی‌فروشی، رستوران و اقامتگاه وجود ندارد. ورود گردشگر باعث شده این صنوف ایجاد شود و ماسوله زنده بماند.»

یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که گردشگری نقش مهمی در جلوگیری از مهاجرت و حفظ جمعیت ساکن در منطقه داشته است. درآمد حاصل از فعالیت‌های گردشگری، امکان ادامه زندگی در ماسوله را برای خانوارها فراهم کرده و از خالی شدن روستاها جلوگیری نموده است. در این خصوص، مصاحبه‌شونده شماره ۴ اظهار می‌کند:

«اگر گردشگر نبود، ماسوله خالی می‌شد. درآمدی که از گردشگر به دست می‌آید باعث می‌شود مردم بمانند و برای کار به شهرهای اطراف نروند.»

از سوی دیگر، توسعه گردشگری موجب گسترش امکانات و خدمات رفاهی در روستاها شده است. با افزایش حضور گردشگران، ایجاد مغازه‌ها، امکانات خدماتی و زیرساخت‌های رفاهی در روستاهای اطراف نیز ضروری شده و این امر به توسعه فضایی و اقتصادی منطقه کمک کرده است. مصاحبه‌شونده شماره ۹ در این زمینه بیان می‌کند:

«گردشگران فقط در خود ماسوله نمی‌مانند، به روستاهای اطراف هم می‌روند. به همین دلیل در روستاها هم مغازه و امکانات رفاهی ایجاد شده و این باعث توسعه روستایی شده است.»

در کنار این پیامدهای مثبت، برخی مصاحبه‌شوندگان به مشکلات زیرساختی مانند قطعی برق، کمبود سوخت و نبود گازرسانی اشاره کرده‌اند که نشان می‌دهد توسعه گردشگری نیازمند تقویت زیرساخت‌های اساسی است. مصاحبه‌شونده شماره ۳ در این باره می‌گوید:

«یکی از مشکلات ما قطعی برق و کمبود نفت و گاز است. هزینه تهیه گاز خیلی بالاست و این برای کسب‌وکارها مشکل ایجاد می‌کند.»

۲. بازار و گسترش درآمد (پاسخ به سؤال فرعی دوم)

دومین تم فرعی استخراج‌شده، به نقش گردشگری در گسترش بازارهای محلی، افزایش درآمد و تنوع‌بخشی به مشاغل اختصاص دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد که گردشگری ساختار بازار محلی ماسوله را متحول کرده و باعث رونق بازارهای سنتی و شکل‌گیری کسب‌وکارهای جدید شده است. ورود گردشگران، تقاضا برای محصولات بومی، صنایع‌دستی و خدمات محلی را افزایش داده و این امر به رشد درآمد خانوارها انجامیده است. مصاحبه‌شونده شماره ۸ در این زمینه اظهار می‌کند:

«اگر گردشگری نباشد، فقط چند مغازه مواد غذایی کافی است، اما با ورود گردشگر مشاغل مختلف مثل اقامتگاه‌ها، رستوران‌ها و مغازه‌های صنایع‌دستی ایجاد شده و مردم اشتغال پیدا کرده‌اند.»

یافته‌ها نشان می‌دهد که توسعه گردشگری باعث افزایش اشتغال و کارآفرینی، به‌ویژه در میان جوانان، شده است. بسیاری از جوانان محلی در هتل‌ها، مهمان‌سراها، رستوران‌ها و فروشگاه‌ها مشغول به کار شده‌اند. مصاحبه‌شونده شماره ۲ در این باره می‌گوید:

«توسعه گردشگری باعث شد جوانان در هتل‌ها و مهمان‌سراها کار پیدا کنند و بانوان هم در صنایع‌دستی فعالیت کنند.»

از منظر مشارکت‌کنندگان، گردشگری منبع اصلی درآمد منطقه محسوب می‌شود و نبود آن به رکود اقتصادی و تعطیلی بسیاری از کسب‌وکارها منجر خواهد شد. مصاحبه‌شونده شماره ۱۵ بیان می‌کند:

«اگر گردشگر وارد ماسوله نشود، بیشتر این کسب‌وکارها تعطیل می‌شود و معیشت خانوارها مختل خواهد شد.»

همچنین گردشگری موجب گسترش بازارهای محلی در روستاهای اطراف ماسوله شده است. گردشگران با خرید از این مناطق، به رونق اقتصادی آن‌ها کمک کرده‌اند. مصاحبه‌شونده شماره ۵ در این زمینه اظهار می‌کند: «گردشگر فقط در ماسوله خرج نمی‌کند، به روستاها هم می‌رود و خرید آن‌ها باعث رفاه مردم آن مناطق می‌شود.»

۳. خلق فرصت‌های اشتغال ارگانیک بانوان (پاسخ به سؤال فرعی سوم)

یکی از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش، نقش برجسته گردشگری در ایجاد و تقویت فرصت‌های اشتغال ارگانیک برای بانوان روستایی ماسوله است. ورود گردشگران به این منطقه، تقاضا برای محصولات صنایع دستی و خوراکی‌های محلی را افزایش داده است. زنان با بهره‌گیری از مهارت‌های خود در زمینه‌هایی مانند حصیربافی، جوراب‌بافی، شال‌بافی و تهیه شیرینی‌های سنتی، به تولید و عرضه این محصولات می‌پردازند و از این طریق به بهبود معیشت خانواده‌های خود کمک می‌کنند. علاوه بر تولید صنایع دستی، زنان در ماسوله در بخش‌های خدماتی مرتبط با گردشگری نیز مشغول به کار هستند. آن‌ها در رستوران‌ها، اقامتگاه‌ها و فروشگاه‌های محلی فعالیت می‌کنند و با ارائه خدمات به گردشگران، به افزایش درآمد خانوار و جامعه محلی کمک می‌نمایند. این اشتغال‌زایی نه تنها به بهبود وضعیت اقتصادی زنان منجر شده، بلکه به توانمندسازی اجتماعی آن‌ها نیز کمک کرده است. داده‌های میدانی نشان می‌دهد که زنان محلی سهم قابل‌توجهی در اقتصاد گردشگری دارند و از طریق تولید صنایع دستی، خوراکی‌های محلی و فعالیت در بخش خدمات، به معیشت خانوار کمک می‌کنند. مصاحبه‌شونده شماره ۱۳ به تفصیل به نقش زنان اشاره می‌کند:

«زنان ماسوله در چموش‌دوزی، چارق‌دوزی، بافت گلیم و شال، جوراب‌بافی و تهیه شیرینی‌های محلی مهارت دارند و محصولات خود را در مغازه‌های صنایع دستی می‌فروشند. این کارها کاملاً به خاطر وجود گردشگر ایجاد شده و موجب اشتغال زنان شده است.»

علاوه بر تولید، زنان در رستوران‌ها، اقامتگاه‌ها و فروشگاه‌ها نیز مشغول به کار هستند. این مشارکت اقتصادی موجب افزایش استقلال مالی و ارتقای جایگاه اجتماعی زنان شده است. مصاحبه‌شونده شماره ۷ در این زمینه می‌گوید:

«بیشتر کارهای صنایع دستی و تهیه غذاهای محلی را زنان انجام می‌دهند و همین باعث شده فرصت درآمدزایی برای آن‌ها فراهم شود.»

یافته‌ها نشان می‌دهد که اشتغال زنان در گردشگری نه تنها به بهبود وضعیت اقتصادی آن‌ها کمک کرده، بلکه به حفظ و انتقال فرهنگ و مهارت‌های بومی نیز انجامیده است. مصاحبه‌شونده شماره ۱۲ بیان می‌کند: «توسعه گردشگری باعث شده زنان به صنایع دستی و تولید شیرینی‌های محلی بپردازند و این محصولات را به گردشگران بفروشند.»

همچنین، مشارکت اقتصادی زنان موجب بهبود معیشت خانوارها و افزایش رفاه اجتماعی شده است. مصاحبه‌شونده شماره ۹ در این خصوص اظهار می‌کند:

«جذب گردشگر باعث بهبود معیشت خانوارها شده، چون زنان و جوانان شاغل می‌شوند و درآمد خانواده بالا می‌رود.»

۴. چالش‌ها و فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی گردشگری (پاسخ به سؤال فرعی چهارم)

در کنار آثار مثبت اقتصادی، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در ماسوله با مجموعه‌ای از چالش‌ها و فرصت‌های اجتماعی و فرهنگی نیز همراه بوده است. از یک‌سو، افزایش تعامل با گردشگران موجب گسترش تبادلات فرهنگی، افزایش آگاهی‌های اجتماعی و تقویت حس تعلق به مکان در میان ساکنان شده است. مشارکت در فعالیت‌های جمعی، همکاری خانوادگی در کسب‌وکارهای گردشگری و تقویت شبکه‌های اجتماعی از جمله پیامدهای مثبت این فرآیند است.

از سوی دیگر، برخی مشارکت‌کنندگان به چالش‌هایی مانند فشار بر زیرساخت‌ها، تغییر الگوهای فرهنگی، بروز ناهنجاری‌های اجتماعی و خطر تجاری‌سازی افراطی فرهنگ محلی اشاره کرده‌اند. این چالش‌ها نشان می‌دهد که توسعه گردشگری بدون برنامه‌ریزی و مدیریت پایدار می‌تواند پیامدهای منفی نیز به همراه داشته باشد. با این حال، اغلب مصاحبه‌شوندگان بر این باورند که مزایای گردشگری، به‌ویژه در حوزه اشتغال و رفاه، بر معایب آن غلبه دارد، مشروط بر آنکه سیاست‌های کنترلی و حمایتی مناسبی اعمال شود.

جدول ۱. مفاهیم، تم‌های فرعی و تم اصلی تحقیق

تم اصلی	تم فرعی	مفاهیم استخراج‌شده
بازار و خلق فرصت‌های ارگانیک	رفاه اجتماعی- اقتصادی و توسعه گردشگری	توسعه گردشگری و جذب گردشگر، ضرورت صنعت گردشگری در معیشت محلی، گسترش خدمات و امکانات رفاهی گردشگران، بهبود زیرساخت‌های گردشگری و خدماتی، ارتقای رفاه اقتصادی و اجتماعی ساکنان بومی، توسعه فرهنگی و اجتماعی، تقویت همبستگی و پیوندهای اجتماعی، توسعه فراگیر مناطق همجوار، توسعه گردشگری مذهبی، بهبود امکانات و خدمات در روستاها
	بازار محلی و گسترش درآمد	افزایش درآمد خانوارها، ایجاد و تنوع‌بخشی به فرصت‌های درآمدی، توسعه و رونق کسب‌وکارهای محلی و سنتی، رشد صنایع‌دستی و فروش محصولات بومی، افزایش اشتغال و کارآفرینی، جذب و استخدام نیروی کار محلی به‌ویژه جوانان، گسترش بازارهای محلی، رونق بازارهای سنتی و شکل‌گیری مشاغل جدید
	خلق فرصت‌های اشتغال ارگانیک بانوان	خلق فرصت‌های اقتصادی پایدار، ایجاد مشاغل جدید خدماتی و خانگی، توسعه صنایع‌دستی و فعالیت‌های بومی زنان، مشارکت اقتصادی بانوان در گردشگری، افزایش وابستگی معیشت خانوارها به گردشگری، توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی، اشتغال ارگانیک و مبتنی بر مهارت‌های محلی

در مجموع، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که گردشگری در ماسوله به‌عنوان یک نیروی پیشران توسعه روستایی عمل کرده و از طریق ارتقای رفاه اقتصادی، گسترش بازارهای محلی و خلق فرصت‌های اشتغال ارگانیک، به‌ویژه

برای بانوان، به پویایی اقتصادی و اجتماعی منطقه کمک کرده است. تم اصلی «بازار و خلق فرصت‌های ارگانیک» بیانگر آن است که توسعه گردشگری در ماسوله زمانی بیشترین اثرگذاری را داشته که بر ظرفیت‌های بومی، مشارکت مردمی و اقتصاد محلی استوار بوده است.

این یافته‌ها حاکی از آن است که گردشگری می‌تواند در صورت مدیریت هوشمندانه، نه تنها ابزاری برای رشد اقتصادی، بلکه عاملی برای حفظ هویت فرهنگی، تقویت سرمایه اجتماعی و تحقق توسعه پایدار روستایی باشد. ماسوله در این معنا نمونه‌ای قابل تأمل از پیوند میان گردشگری، بازار محلی و اشتغال ارگانیک است که می‌تواند الگوی الهام‌بخشی برای سایر مناطق روستایی دارای ظرفیت گردشگری در کشور محسوب شود.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

پژوهش پژوهش حاضر با هدف تحلیل نقش گردشگری در خلق فرصت‌های اقتصادی، اجتماعی و اشتغال ارگانیک در منطقه ماسوله انجام شد و تلاش کرد با رویکرد کیفی و تحلیل مضمون، تأثیرات چندبعدی گردشگری در توسعه روستایی را مورد بررسی قرار دهد. یافته‌های تحقیق نشان داد که گردشگری در ماسوله تنها یک فعالیت اقتصادی مقطعی یا منبع درآمدی نیست، بلکه پدیده‌ای ساختاری و تحول‌آفرین است که در پیوندی پیچیده با ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نهادی، به بازتعریف معیشت محلی، الگوهای اشتغال و سرمایه اجتماعی انجامیده است.

در سطح نخست تحلیل، یافته‌ها نشان داد که گردشگری نقش تعیین‌کننده‌ای در ایجاد اشتغال، افزایش درآمد و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی ساکنان ماسوله دارد. ورود گردشگران به این منطقه موجب تقاضای بیشتر برای خدماتی مانند اقامتگاه‌ها، رستوران‌ها، قهوه‌خانه‌ها، حمل‌ونقل، راهنمای گردشگری و فروش صنایع‌دستی شد که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم فرصت‌های شغلی جدیدی به‌ویژه برای جوانان و زنان فراهم کرده است. این نتایج با مطالعات پیشین در حوزه گردشگری روستایی همخوانی دارد؛ به‌ویژه پژوهش‌هایی که نشان داده‌اند گردشگری روستایی به دلیل نیاز کمتر به مهارت‌های پیشرفته و سرمایه‌گذاری کلان، می‌تواند بستر مناسبی برای اشتغال‌زایی در مناطق کمترتوسعه‌یافته باشد و نقش مؤثری در کاهش فقر و بیکاری ایفا کند (شارپلی، ۲۰۰۲؛ لان، ۱۹۹۴؛ سازمان جهانی گردشگری، ۲۰۲۳).

در سطح دوم تحلیل، توسعه گردشگری در ماسوله نقش مهمی در جلوگیری از مهاجرت، حفظ جمعیت ساکن و تقویت حیات اجتماعی و اقتصادی منطقه ایفا کرده است. بسیاری از مصاحبه‌شوندگان بیان کردند که بدون گردشگری ادامه زندگی در ماسوله از لحاظ اقتصادی دشوار بود و مهاجرت به شهرهای اطراف به‌عنوان گزینه‌ای اجتناب‌ناپذیر مطرح می‌شد. این یافته با ادبیات توسعه روستایی و رویکرد معیشت پایدار همخوانی دارد، که تنوع‌بخشی به منابع درآمدی را به‌عنوان یکی از راهبردهای افزایش تاب‌آوری جوامع روستایی در برابر بحران‌های

اقتصادی و زیست‌محیطی معرفی می‌کند (اسکونز، ۱۹۹۸). گردشگری با ایجاد منابع درآمدی جدید، وابستگی صرف به کشاورزی را کاهش داده و امکان ماندگاری جمعیت در منطقه را فراهم کرده است. از منظر نظریه نوسازی (روستو، ۱۹۶۰)، گردشگری در ماسوله به‌عنوان عاملی برون‌زا، فرآیند گذار جامعه سنتی به مرحله‌ای نوین از توسعه را تسهیل کرده است. شکل‌گیری مشاغل جدید، گسترش مهارت‌های خدماتی، افزایش تعاملات اجتماعی و تغییر در سبک معیشت، نشانه‌هایی از «جهش به‌سوی رشد» هستند که با این نظریه قابل تبیین‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که این گذار نه به‌صورت یک‌سویه و تحمیلی، بلکه در تعامل با ظرفیت‌های بومی و فرهنگ محلی صورت گرفته است؛ امری که ماسوله را از تجربه‌های ناموفق نوسازی تقلیدی متمایز می‌کند.

در سطح سوم تحلیل، پژوهش نشان داد که گردشگری نقش برجسته‌ای در خلق فرصت‌های اشتغال ارگانیک برای زنان روستایی ماسوله دارد. داده‌های میدانی نشان داد زنان محلی از طریق تولید و فروش صنایع‌دستی، خوراکی‌های سنتی و مشارکت در خدمات گردشگری، سهم قابل توجهی در اقتصاد محلی دارند. این نوع اشتغال، مبتنی بر مهارت‌های بومی، منابع محلی و ساختارهای خانوادگی، مصداق توسعه درون‌زا و توانمندسازی اقتصادی زنان است (ری، ۱۹۹۹؛ زیمرمن، ۲۰۰۰). اشتغال زنان در گردشگری نه‌تنها به افزایش درآمد خانوارها کمک کرده، بلکه موجب ارتقای اعتمادبه‌نفس، افزایش مشارکت اجتماعی و بهبود جایگاه آنان در تصمیم‌گیری‌های خانوادگی و محلی شده است. یافته‌های اوتامی و همکاران (۲۰۲۳) و پریاتموکو و همکاران (۲۰۲۳) نیز نشان می‌دهد که کارآفرینی گردشگری روستایی، به‌ویژه زمانی که بر نوآوری، همکاری متقابل و مدیریت محلی استوار باشد، می‌تواند به توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی گروه‌های محلی، از جمله زنان، منجر شود.

در سطح چهارم تحلیل، توسعه گردشگری در ماسوله با تقویت سرمایه اجتماعی، همبستگی محلی و فرهنگ مشارکت همراه بوده است. همکاری خانوادگی در اداره اقامتگاه‌ها، مشارکت جمعی در ارائه خدمات و تعامل مثبت میان ساکنان، نشان‌دهنده تقویت شبکه‌های اجتماعی و اعتماد متقابل است. این یافته با نظریه سرمایه اجتماعی و نظریه مشارکت گردشگری همخوانی دارد که مشارکت فعال جوامع محلی را شرط اساسی پایداری گردشگری می‌دانند. نتایج پژوهش پراینتو و همکاران (۲۰۲۴) نیز سرمایه اجتماعی را محرک مهم توسعه گردشگری پایدار در جوامع روستایی معرفی می‌کند.

با این حال، توسعه گردشگری در ماسوله با چالش‌هایی همراه است. فشار بر زیرساخت‌ها، خطر تجاری‌سازی افراطی فرهنگ محلی، افزایش هزینه‌های زندگی و احتمال وابستگی اقتصادی به گردشگری از جمله نگرانی‌هاست که توسط برخی مشارکت‌کنندگان مطرح شده است. این مسائل را می‌توان در چارچوب نظریه وابستگی تحلیل کرد که هشدار می‌دهد توسعه مبتنی بر سرمایه و تقاضای بیرونی، در صورت فقدان کنترل و مالکیت محلی، می‌تواند منافع اقتصادی را از منطقه خارج کرده و استقلال جوامع محلی را تضعیف کند. بنابراین، مدیریت مسئولانه گردشگری، تقویت نهادهای محلی و نظارت بر سرمایه‌گذاری‌های غیربومی ضروری است.

در چارچوب نظریه توسعه پایدار و گردشگری پایدار روستایی، موفقیت گردشگری در ماسوله وابسته به توازن میان منافع اقتصادی، حفاظت از محیط‌زیست و صیانت از فرهنگ و معماری بومی است. گردشگری زمانی می‌تواند به اشتغال پایدار و رفاه اجتماعی منجر شود که ظرفیت برد محیطی رعایت شود، آموزش‌های زیست‌محیطی گسترش یابد و مشارکت جامعه محلی در تصمیم‌گیری‌ها تضمین گردد.

در جمع‌بندی نهایی، یافته‌ها نشان می‌دهد که گردشگری در ماسوله، در صورت مدیریت هوشمندانه و مشارکت‌محور، می‌تواند الگویی موفق از توسعه روستایی پایدار ارائه دهد؛ الگویی که در آن بازارهای محلی، اشتغال ارگانیک، توانمندسازی زنان و تقویت سرمایه اجتماعی در پیوندی متوازن قرار دارند. تجربه ماسوله نشان می‌دهد گردشگری نه تنها ابزاری برای رشد اقتصادی، بلکه فرآیندی اجتماعی-فرهنگی است که می‌تواند بازتولید هویت محلی، افزایش تاب‌آوری جوامع روستایی و تحقق توسعه انسانی و پایدار را امکان‌پذیر سازد. این الگو، در صورت انطباق با شرایط بومی، می‌تواند برای سایر مناطق روستایی دارای ظرفیت گردشگری در ایران و کشورهای در حال توسعه نیز الهام‌بخش باشد.

پژوهش حاضر با استناد به پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که گردشگری روستایی با بهره‌گیری از منابع طبیعی، فرهنگ محلی و صنایع دستی، فرصت‌های اقتصادی جدید ایجاد کرده و نقش مؤثری در توانمندسازی زنان و جوانان ایفا می‌کند (امامی و همکاران، ۱۴۰۴؛ باقری و همکاران، ۱۴۰۴). گردشگری خلاق و مبتنی بر نوآوری نیز موجب تقویت تعامل بین جامعه محلی و گردشگران و فراهم‌آوری پایه‌ای برای توسعه پایدار می‌شود (سلطانی و گودرزی، ۱۴۰۳؛ جوان و جمینی، ۱۴۰۴). مطالعات جهانی نیز بر اهمیت سرمایه اجتماعی، کارآفرینی و مدیریت ریسک در موفقیت گردشگری روستایی تأکید دارند (پراینتو و همکاران، ۲۰۲۴؛ اوتامی و همکاران، ۲۰۲۳؛ وانگ و لو، ۲۰۲۵).

در مجموع، گردشگری روستایی در ماسوله نمونه‌ای عملی از توسعه درون‌زا و پایدار است که با ایجاد اشتغال، توانمندسازی زنان، تقویت سرمایه اجتماعی و حفاظت از فرهنگ و محیط‌زیست، الگوی موفق برای توسعه روستایی در ایران ارائه می‌دهد.

با توجه به یافته‌ها و چارچوب نظری پژوهش درباره گردشگری روستایی ماسوله، می‌توان پنج پیشنهاد سیاست‌گذاری را به‌صورت علمی و کاربردی برای بخش نتیجه‌گیری ارائه کرد:

- توسعه گردشگری مبتنی بر مدیریت بومی: تقویت نقش جوامع محلی در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری گردشگری، از طریق ایجاد شوراهای محلی و تشویق مشارکت فعال ساکنان در مدیریت فعالیت‌های گردشگری، تا بهره‌برداری از منابع فرهنگی و طبیعی همسو با نیازها و ظرفیت‌های محلی باشد.

- حفظ و صیانت از منابع فرهنگی و طبیعی: تدوین سیاست‌هایی برای حفاظت از معماری سنتی، بافت تاریخی و میراث فرهنگی ماسوله و همچنین مدیریت ظرفیت محیطی، به گونه‌ای که توسعه گردشگری با تخریب زیست‌محیطی و استحاله فرهنگی همراه نشود.
- توانمندسازی زنان و جوانان: ایجاد برنامه‌های آموزشی و کارآفرینی برای زنان و جوانان محلی با هدف ارتقای مهارت‌های خدماتی، تولید صنایع دستی و فعالیت‌های گردشگری خلاق، به منظور افزایش مشارکت اقتصادی و اجتماعی و ارتقای اعتمادبه‌نفس گروه‌های هدف.
- توسعه اشتغال ارگانیک و متنوع: تشویق فعالیت‌های اقتصادی متنوع مبتنی بر گردشگری، از جمله کسب‌وکارهای خرد محلی، صنایع دستی و خدمات اقامتی، تا وابستگی صرف به گردشگری کاهش یافته و اشتغال پایدار و درون‌زا تقویت شود.
- نظارت و ارزیابی مستمر پایداری گردشگری: طراحی نظام سنجش و ارزیابی مداوم اثرات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی گردشگری و به‌کارگیری شاخص‌های پایداری، به منظور شناسایی چالش‌ها و اصلاح سیاست‌ها و برنامه‌ها در راستای توسعه پایدار روستایی.

منابع

- امامی، سیده فاطمه، دربان آستانه، علیرضا، رضوانی، محمد رضا و قدیری، مجتبی. (۱۴۰۴). بررسی وضعیت گردشگری روستایی با رویکرد اجتماع محور در استان گیلان. *مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی*، ۱۶(۱)، ۱-۱۹.
<https://doi.org/10.22124/gscj.2022.20471.1095>
- باقری، حدیثه، کاوسی کلاشمی، محمد و معتمد، محمد کریم. (۱۴۰۴). تأثیر احیای صنایع دستی بر توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: روستاهای هدف گردشگری منطقه الموت). *زن در توسعه و سیاست*، ۲۳(۲)، ۲۶۷-۲۸۸.
<https://doi.org/10.22059/jwdp.2025.389485.1008513>
- سلطانی زهرا، گودرزی مجید، فیاضی محمد رئوف. بررسی و تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری خلاق روستایی (مطالعه موردی: دهستان میان آب جنوبی شهرستان شوشتر). *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*. ۱۴۰۳؛ ۱۳ (۴۸): ۶۴-۳۹.
<http://serd.khu.ac.ir/article-fa.html۱-۳۹۸۲>
- صادقی، حجت و حاصلی، محمد. (۱۴۰۴). ارزیابی آسیب پذیری مقاصد گردشگری روستایی در برابر مخاطره سیل در قلمروهای کوهستانی (مطالعه موردی: استان چهارمحال و بختیاری). *پژوهش‌های محیطی در قلمروهای کوهستانی*، ۱۶(۱)، ۱-۱۴.
<https://doi.org/10.22034/ermr.2025.63294>
- جوان، فرهاد و جمعه پور، محمود. (۱۴۰۴). تحلیل میزان پایداری جوامع روستایی با تأکید بر توسعه گردشگری مبتنی بر ارزش مصرف غذاهای محلی (مورد مطالعه: روستاهای هدف گردشگری استان گیلان). *پژوهش‌های جغرافیایی اقتصادی*، ۱۹(۶)، ۵۳-۳۶.
<https://doi.org/10.30470/jegr.2025.2054543.1277>

شاهی قره قاسملو، سیمما، سوختانلو، مجتبی و کیوان بهجو، فرشاد. (۱۴۰۴). پتانسیل‌های اشتغال‌زا در کارآفرینی گردشگری: مطالعه‌ای در نواحی روستایی شهرستان سرعین. *مجله پژوهش‌های کارآفرینی*، ۴(۲)، ۹۵-۱۰۸.

<https://doi.org/10.22034/jer.2025.2045088.1213>

جوان، فرهاد، و جمینی، داود. (۱۴۰۴). ارزیابی اثر بازاریابی گردشگری بر توسعه پایدار روستایی در منظر فرهنگی هورامان. *پژوهش‌های بازاریابی گردشگری و میهمان نوازی*، ۳(۱)، ۶۳-۸۰.

<https://doi.org/10.22080/tmhr.2025.28901.1044>

شمس‌الدینی، علی و صادقی، حجت. (۱۴۰۴). تحلیل و ارزیابی اثرات بیماری کووید-۱۹ بر گردشگری روستایی و نوع سازگاری با آن (مورد مطالعه: روستای شیوند، شهرستان دزپارت). *مهندسی جغرافیایی سرزمین*، ۹(۱)، ۳۳-۴۶.

<https://doi.org/10.22034/jget.2023.393579.1489>

Brundtland Commission. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qp0630a>

Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). *The geography of tourism and recreation: Environment, place and space* (4th ed.). Routledge. <https://www.routledge.com/The-Geography-of-Tourism-and-Recreation-Environment-Place-and-Space/Hall-Page/p/book/9780415833998>

International Labour Organization. (2016). *Sustainable tourism: A catalyst for inclusive socio-economic development*. ILO. <https://www.ilo.org/publications/sustainable-tourism-%E2%80%93-catalyst-inclusive-socio-economic-development-and>

Lane, B. (1994). What is rural tourism? *Journal of Sustainable Tourism*, 2(1-2), 7-21. <http://dx.doi.org/10.1080/09669589409510680>

Prayitno, G., Auliah, A., Ari, I. R. D., Effendi, A., Hayat, A., Delisa, A., ... Hiddlestone-Mumford, J. (2024). Social capital for sustainable tourism development in Indonesia. *Cogent Social Sciences*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2293310>

Priatmoko, S., Kabil, M., Akaak, A., Lakner, Z., Gyuricza, C., & Dávid, L. D. (2023). Understanding the Complexity of Rural Tourism Business: Scholarly Perspective. *Sustainability*, 15(2), 1193.

Ray, Christopher (2001). *Culture, economy and rural development: The European perspective*. Centre for Rural Economy. https://books.google.com/books/about/Culture_Economies.html?id=JgvDAAAIAAJ

Rostow, W. W. (2012). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625824>

Scoones, I. (1998). Sustainable rural livelihoods: A framework for analysis. IDS Working Paper 72. Institute of Development Studies. <https://hdl.handle.net/20.500.12413/3390>

Sharpley, R. (2002). Rural tourism and the challenge of tourism diversification: The case of Cyprus. *Tourism Management*, 23(3), 233-244. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00078-4](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00078-4)

Tosun, C. (2000). Limits to community participation in the tourism development process. *Tourism Management*, 21(6), 613-633. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(00\)00009-1](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(00)00009-1)

United Nations. (1992). *Report of the United Nations Conference on Environment and Development (Rio Declaration)*. UN. <https://www.un.org/esa/dsd/agenda21/Agenda%2021.pdf>

Utami, D. D., Dhewanto, W., & Lestari, Y. D. (2023). Rural tourism entrepreneurship success factors for sustainable tourism village: Evidence from Indonesia. *Cogent Business & Management*, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2180845>

- Wang, H. & Lu, X. (2025). A Comparative Study on the Promoting Effects of Different Tourism Development Models on Rural Revitalization: Case Studies from Two Typical Villages in China. *Sustainability*, 17(2), 714. <https://doi.org/10.3390/su17020714>
- WCED. (1987). *Our common future*. United Nations. https://gat04-live-1517c8a4486c41609369c68f30c8-aa81074.divio-media.org/filer_public/6f/85/6f854236-56ab-4b42-810f-606d215c0499/cd_9127_extract_from_our_common_future_brundtland_report_1987_foreword_chpt_2.pdf
- World Bank. (2025). *Tourism and competitiveness*. World Bank. <https://www.worldbank.org/en/topic/competitiveness/brief/tourism-and-competitiveness>
- World Tourism Organization (2023). *Tourism and Rural Development: A Policy Perspective*. UNWTO. Madrid. DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284424306>
- World Travel & Tourism Council. (2025). *Travel & tourism economic impact*. WTTC. <https://wttc.org/research/economic-impact>
- Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), *Handbook of community psychology* (pp. 43–63). Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4615-4193-6_2

Investigating the Role of Rural Tourism in Creating Economic Opportunities: A Study of Villages in the Masuleh Region

Parviz Rafiei Shad

Ph.D student in Sociology, specializing in Social and Rural Development, Department of Sociology, Faculty of Literature, Humanities and Social Sciences, Science and Research Branch Islamic Azad University, Tehran, Iran

E-mail address: rafieeshadparviz@gmail.com

Valiollah Rostamalizadeh

Associate Professor, Department of Migration and Urbanization, National Institute for Population Research, Tehran, Iran.

E-mail address: v.rostamalizadeh@nipr.ac.ir

Khadijeh Zolghadr

Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature, Humanities and Social Sciences, Science & Research Branch Islamic Azad University, Tehran, Iran.

E-mail address: kzolghadr@iau.ir

Abstract

This study was conducted to analyze the role of rural tourism in creating economic and social opportunities in the region of Masuleh. Tourism has significant impacts on the economic, cultural, and social development of local communities. Masuleh has, in recent decades, become a popular destination for domestic and international tourists, providing new employment opportunities and economic activities for local residents. In this study, qualitative data were collected through individual and group interviews with 15 local stakeholders, officials, and entrepreneurs in the tourism sector and analyzed using thematic analysis. The results indicated that tourism in Masuleh functions beyond a temporary source of income, contributing to the improvement of residents, livelihoods, reduction of out-migration, diversification of economic activities, and enhancement of social capital. In particular, the empowerment of women and youth, active participation in tourism-related businesses, and the strengthening of trust and collective cooperation are among the prominent outcomes of tourism development in the region. The findings also show that tourism has been able to create an organic employment pattern based on local capacities, shifting the traditional livelihood structure- previously centered on agriculture and limited services- toward a service-oriented and sustainable economy. The theoretical analysis of the study, grounded in frameworks of modernization, sustainable development, dependency theory, social capital, empowerment, endogenous development, and local participation, demonstrates that the success of tourism depends on local management, conservation of cultural and natural resources, and participatory planning. This study emphasizes that tourism development should be guided by respect for environmental carrying capacity, preservation of cultural identity, and strengthening of local institutional structures in order to prevent negative consequences such as cultural homogenization, inequality, and social problems. Ultimately, the

research highlights the necessity of formulating smart strategies, participatory policymaking, and continuous sustainability assessment in the management of tourism in Masuleh.

Key words: Rural tourism, job creation, sustainable development, Masouleh, empowerment, local participation.